

14. Хуторской А. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования // Нар. образование. – 2003. - № 2.
15. Циганенко Г. В. З досвіду дослідження соціально-психологічної структури інтересу студентської молоді до політики // Педагогіка і психологія. – 2002. - № 4.
16. Человек и общество. Проблемы социализации индивида / Под общ. ред Б. Г. Ананьева, Л. И.Спиридонова. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та,. 1971. – 199 с.
17. Чилинский Я. И. Стадии социализации индивида // Человек и общество. Под общ. ред Б. Г. Ананьева, Л. И.Спиридонова. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та,. 1971. – 199 с.
18. Шаповал В. Конституційне право зарубіжних країн: Підручн. для студ. юрид. вищих навч. закладів і ф-тів. – К.: АртЕк, Вища школа, 1998. – 264 с.

Остапенко Марина Анатоліївна,
кандидат політичних наук, доцент
кафедри політичних наук
НПУ імені М.П.Драгоманова

УДК 323.3+316.34

СОЦІАЛЬНА І ПОЛІТИЧНА СТРАТИФІКАЦІЯ: КОРЕЛЯЦІЯ ПОНЯТЬ

Пропонуються матеріали для лекційного заняття з дисципліни «Соціологія політики», присвяченого ознайомленню студентів зі змістом понять соціальної та політичної стратифікації, їх взаємообумовленості та узгодженості.

Ключові слова: стратифікація, страта, соціальна стратифікація, політична стратифікація.

Предлагаются материалы к лекционному занятию по курсу «Социология политики», посвященного ознакомлению студентов с содержанием понятий социальной и политической стратификации, их взаимообусловленности и согласованности.

Ключевые слова: стратификация, страта, социальная стратификация, политическая стратификация.

Materials are offered for lecture employment after discipline «Sociology of policy», devoted the acquaintance of students with maintenance of concepts of social and political stratification, their interconditionality and co-ordination.

Keywords: stratification, execution, social stratification, political stratification.

Досліджуючи природу та соціальні основи влади в суспільстві, варто звернутися до таких понять, як соціальна та партійна стратифікація і визначити ступінь їх зв'язку, узгодженості, взаємообумовленості. Аналіз доцільно почати з загального розуміння стратифікації і страти.

Суспільство є не просто диференційованим на окремі групи, воно ще є ієрархізованим - одні групи мають більше переваг, ніж інші. Неоднорідність, розшарування суспільства, відмінність соціального положення його членів і соціальних груп, їхня соціальна нерівність – усе це складає зміст поняття стратифікації. Поняття досліджувалось багатьма науковцями, серед них – Т. Парсонс, Р. Мертон, К. Девіс та інші вчені, зусиллями яких на початку 40-х років ХХ ст. було закладено основи теорії соціальної стратифікації. Вони вважали, що остання забезпечує виокремлення соціальних верств за певними важливими для конкретного суспільства ознаками (критеріями): характером власності, розміром доходів, обсягом влади, освітою, престижем, національними та іншими рисами. Варто уточнити, що стратифікація означає як сам процес суспільної диференціації, що безперервно триває в суспільстві, так і його результат; засвідчує різне (нерівне) становище в суспільстві індивідів

та соціальних груп; це не лише метод виявлення верств конкретного суспільства, а й відображення його портрета. Основними принципами стратифікаційного підходу є: обов'язковість дослідження всіх верств суспільства; застосування при їх порівнянні єдиного критерію; достатність критеріїв для повного і глибокого аналізу кожної з досліджуваних соціальних верств.

Отже, стратифікація – це визнання існування в суспільстві нерівності, розшарування певних прошарків – страт. Страти – це великі сукупності людей, які різняться за своїм становищем у соціальній ієрархії суспільства. Наприклад, один із дослідників цього поняття, П.Сорокін, до страт відносить наступні соціальні групи:

- односторонні групи (тобто такі, що згуртовані навколо одного ряду основних цінностей): біосоціальні (расові; статеві; вікові); соціокультурні: територіальне сусідство; мовні, етнічні і національні групи; професійні; економічні; релігійні; політичні; «ідеологічні» групи (наукові, філософські, естетичні, освітні, етичні, групи відпочинку та розваг); номінальні групи еліти (вожді, генії й історичні особистості));

- різносторонні групи (об'єднанні навколо двох чи більше рядів цінностей): сім'я; клан; плем'я; нація; соціальний порядок чи прошарки (типу середньовічної аристократії, духовенства, буржуазії, робітників і селян як третього прошарку); соціальний клас [7].

Дана класифікація П.Сорокіна може виступити теоретичною моделлю стратифікаційної карти конкретного суспільства у межах певної країни і часу. Слід усвідомити те, що соціальну стратифікацію досліджують, враховуючи її тісний зв'язок і вплив соціальної мобільності, тобто соціального переміщення груп, адже соціальні групи, які виділяються для розгляду, знаходяться в постійному русі, що притаманно живому, функціональному суспільству.

Відносно витоків і перспектив розвитку феномена соціальної стратифікації існують різні точки зору. Функціоналісти (Т.Парсонс, К.Девіс, У.Мур та інші) вважають стратифікацію необхідною, неминучою, бо вона пов'язана з різноманітністю потреб, функцій і соціальних ролей. Представники конфліктного підходу (К. Маркс, М. Вебер та інші) вважають, що соціальна стратифікація є справедливою навіть унаслідок боротьби груп. П.Сорокін, розвиваючи ідею багатовимірності стратифікації, виділив три основні її форми і, відповідно, критерії: економічні, політичні і професійні. У 70-80-х роках минулого століття на основі синтезу функціонального і конфліктного підходів було розроблено еволюційний підхід до аналізу соціальної стратифікації, згідно з яким вона існувала не завжди і не завжди була корисною; залежно від конкретно-історичних умов і ситуації, вона може бути справедливою і несправедливою, сприяти розвитку або зупиняти його [9].

Сьогодні розповсюдженою для аналізу суспільства є система класової стратифікації, яка поєднує наступні критерії поділу: доход, багатство, освіта, доступ до влади, престиж професії. За розглянутими критеріями виділяються види соціальної стратифікації: економічна (за рівнем багатства й доходів); політична (за рівнем доступу до політичної влади, за рангом посади); освітня (за рівнем освіти); професійна (за престижністю професії). У західному індустріальному суспільстві виділяють, як правило, три класи – вищий, середній і нижчий. В середині кожного є також свої градації.

Проте, в сучасній соціології стратифікаційний аналіз є багатовимірнішим. У ньому враховуються і такі чинники, як гендер, вік, етнос і т.д., пов'язана з якими нерівність не зводиться лише до класової. Наприклад, емпірична соціологія при вивченні соціальної стратифікації разом з об'єктивним підходом, що ураховує такі критерії, як рівень освіти, рівень прибутків і т.п., використовує суб'єктивний підхід – метод «репутації», заснований на суб'єктивних оцінках положення різних соціальних груп, і «метод класової ідентифікації», коли респондент розташовує себе на умовній статусній шкалі. Кожний з цих методів дає певні «зсуви» загальної картини, але в сукупності вони дозволяють достатньо точно описати систему соціальної стратифікації.

Із соціальною пов'язана політична стратифікація, що дозволяє дослідити соціальну природу політичного порядку, взаємодію соціальних груп і політичних інститутів, розподіл

впливу, ресурсів тощо. Вплив соціальної структури на державну політику через громадську думку, політичні партії, місцеве самоврядування аналізується у працях Б.Чичеріна, О.Строніна, П.Сорокіна. Зокрема О.Стронін використовує поняття «політичний клас» і моделює політичну структуру суспільства у вигляді піраміди, у якій виділяє три політичні страти (основа виділення страти – суспільно значима функція, яку виконує громадянин; його політичний ранг і статус): вищий політичний клас («політичні виробники») – еліта (аристократія, інтелігенція, законодавці, судді, адміністратори); середній політичний клас (банкіри, мануфактурщики, орендарі); нижчий політичний клас («політичні споживачі») – більшість працівників (ремісники, землевласники тощо). П.Сорокін розробляє поняття «політичної мобільності», «політичного вирівнювання» і доходить висновку, що політична, як і соціальна стратифікація, є змінним явищем, вона змінюється в часі й у просторі без будь-якої постійної тенденції. Вказує на всезагальний характер політичної стратифікованості сучасного суспільства, який обумовлюється дією соціологічних закономірностей диференціації. Він пише: «Усередині будь-якої політичної організації форми стратифікації виникають, ростуть, розповсюджуються, розвиваються, досягають максимуму, поступово приходять в стан занепаду, руйнуються або перетворюються на деякі інші організації або форми. Політична стратифікація може змінюватися без якого-небудь постійного напрямку» [7; с. 337].

Проте, на його думку, є сталі параметри політичної структури суспільства, які залежать від наступних чотирьох чинників, що впливають на коливання стратифікації у всій її комплексності: розмір політичної організації, біологічна (раса, стать, здоров'я, вік), психологічна (інтелектуальна, вольова і емоційна) і соціальна (економічна, культурна, моральна і т.д.); однорідність або різнорідність її населення [7; с. 339].

Основними з цих чинників він виокремлює два: розмір політичної організації; однорідність або різнорідність населення. Їх взаємодію він аналізує наступним чином. За загальних рівних умов, коли збільшуються розміри політичної організації, тобто коли збільшується число її членів, політична стратифікація також зростає. Коли ж розміри зменшуються, то зменшується відповідно і стратифікація. Відносно різнорідності/однорідності: коли зростає різнорідність членів організації, стратифікація, на його думку, також збільшується, і навпаки. Коли обидва ці чинники працюють в одному напрямі, без жодної субординації, то суспільство дезінтегрувалося б і було б неможливим функціонування політичної організації [7; с. 340]. Збільшення розміру політичної організації збільшує стратифікацію, на думку П.Сорокіна, перш за все, тому, що більш численне населення диктує необхідність створення більш розвинутого і крупного апарату. Збільшення керівного персоналу приводить до його ієрархізації і стратифікації. З тієї ж самої причини зростання неоднорідності населення приводить до посилення політичної нерівності.

Проблема політичної стратифікації в останній час актуалізується соціологами - В.Ануріним, Ю. Качановим, В.Радаєвим та ін. Критеріями виділення політичних страт науковці називають політичний ранг, політичний статус, соціальні привілеї, доступ до колективних ресурсів, авторитет в політиці (В.Радаєв); обсяг влади, привілеїв, характер переконань і орієнтацій щодо справедливості типу соціального устрою у розподілі цінностей та благ між «політичними кластерами» (В.Анурін); політичне поле, структурними ознаками якого є позиції та диспозиції соціальних агентів, акумульований капітал, політична ідентичність (Ю.Качанов) [1; 11]. Обґрунтовується положення про те, що взаємодія соціальних агентів обов'язково вибудовує структуру політичної нерівності, що у свою чергу обумовлює певні політичні практики.

Узагальнюючі підходи науковців, політичну стратифікацію можна визначити як відносини політичної нерівності, які обумовлюються положенням різних груп у системі владних інститутів, а також можливостями цих груп впливати на прийняття політичних рішень. Ознаками політичної стратифікації можна виділити наступні: притаманна будь-якому суспільству; є одним з важливих джерел політики; є рухомою, що обумовлюється зміною положень різних соціальних груп в ієрархії владних відносин, виникненням нових

способів і каналів впливу на владу; основою є розподіл на політичних лідерів; політичні еліти (лідери основних політичних партій, провідні представники вищих органів законодавчої, виконавчої та судової гілок влади, вищий ешелон представників місцевих органів влади, вище військове керівництво, власники та керівники ЗМІ, які суттєво впливають на політичне життя суспільства); державну бюрократію і масові групи.

У XX столітті в західних суспільствах відбулися зміни політичної стратифікації у зв'язку з тим, що склад правлячої еліти поповнився новими соціальними групами, зросла кількість бюрократії і апарату управління різних рівнів, впливовою стала роль менеджерів великих, у тому числі і державних корпорацій тощо. У XXI столітті спостерігаються інші зміни – відбуваються процеси віртуалізації політики. Боротьба за політичну владу схожа вже не боротьбу партійних організацій і не конкуренцію програм, дій. Це більше змагання віртуальних образів – політичних іміджів, які створюють рейтинги і іміджмейкери, прес-секретарі, PR-технологи і електронні ЗМІ, рекрутовані на час політичних кампаній. Партії, що виникали як представники класових, етнічних, регіональних та інших інтересів, поступово перетворюються на «бренди» – емблеми і рекламні слогани, що традиційно привертають увагу електорату. Україна також поступово включається до процесу віртуалізації політики. Про це свідчать цифри. Наприклад, в Інтернеті налічується 279 сайтів на вітчизняну політичну тематику. Їх розподіл є таким: 55% – сайти новин, сайти ЗМІ, інформантств, он-лайнів ЗМІ; 23% - сайти політичних партій і організацій: виробляють дуже вузький спектр новин; 14% – інформаційні сайти і форуми – вузькоспеціалізовані ресурси, проте через складніший процес фінансування є менш поширеними; 8% – особисті сайти політиків, які крім ускладнень з фінансуванням та дуже вузького спектру висвітлюваних питань, дуже часто мають проблеми з наповненням – наявний хронічний дефіцит матеріалів. 70% політичних сайтів мають київське регіональне розташування; інші регіони займають від 5% до 1% [3].

Є різні підходи до визначення інформаційного суспільства. Цікавим є визначення англійського науковця У.Мартіна: сучасне суспільство – це «розвинене індустріальне суспільство», визначальними характеристиками якого є 5 критеріїв. Технологічний: ключовий фактор – інформаційна технологія, що широко застосовується на виробництві, в установах й у побуті. Соціальний: інформація виступає як важливий стимулятор зміни якості життя, формується й затверджується «інформаційна свідомість» при широкому доступі до інформації. Економічний: інформація становить ключовий фактор економіки як ресурс, послуг, товару, джерела доданої вартості й зайнятості. Політичний: воля інформації, яка веде до політичного процесу, що відрізняється зростаючою участю й консенсусом між різними класами й соціальними верствами населення. Культурний: визнання культурної цінності інформації, сприяння утвердженню інформаційних цінностей в інтересах розвитку окремого індивіда й суспільства в цілому [14].

Як справедливо зазначає вітчизняний науковець І. Воронов: «...Якщо індустріальне суспільство – це взаємодія людини і машини, то постіндустріальне суспільство засноване на «грі між людьми», в якій на тлі машинних технологій зростає технологія інтелекту, заснована на інформації. Постіндустріальне суспільство є також комунікативним суспільством, де соціальною одиницею виступає радше окрема спільнота, аніж індивід, і метою стає досягнення «соціального рішення», що відрізняється від простої суми індивідуальних рішень...» [2, с.147]. Можна доповнити це міркування тим, що в сучасних умовах комп'ютерно-опосередкованої політичної комунікації з'являються нові актори – віртуальні спільноти, які об'єднуються навколо загальних інтересів або цінностей і, на думку О.Дубаса, – іншого вітчизняного дослідника – «...є найновітнішими різновидами соціальних груп, адже механізми управління ними схожі з подібними механізмами, які застосовуються для управління традиційними соціальними групами» [4, с.297]. Отже, новими учасниками суспільно-політичного життя, а також соціальної і політичної страт стають і віртуальні спільноти. Така спільнота в цілому зберігає усі істотні ознаки традиційної соціальної групи,

за тим важливим винятком, що тут спільною для групи людей територією є віртуальний простір, безпосередньо виявлений через інтерфейси.

Особливостями віртуальних спільнот є те, що вони побудовані на принципах децентралізованої ієрархії і часткового лідерства, широкої спеціалізації її членів і стимулювання особистих, неформальних відносин між ними. Особливістю віртуальної спільноти можна назвати і постійний обмін інформацією, думками, почуттями, тобто триваючу дискусію. Важливим у цьому є підтримка подібного обміну, що будується на бажанні спілкуватися. В.Щербина зазначає, що описові дослідження інтернет-комунікацій констатують наявність специфічних особливостей мови, соціальної ієрархії, індикаторів соціального статусу і соціальних норм, що дозволяє говорити про віртуальні спільноти як про особливу соціальну субкультуру [13].

С.Кудрявцева та В.Колос пропонують наступну класифікацію віртуальних спільнот: постійні (проблемно-орієнтовані) – віртуальні лабораторії, дискусійні групи, співтовариства, що підтримують розвиток інформаційних просторів; динамічні, з періодично змінюваним складом – освітні співтовариства, співтовариства зі спеціальними інтересами; тимчасові – проектні групи, що з'являються і розчиняються за мірою виникнення і виконання проектних завдань [5].

Віртуальні спільноти демонструють і нові методи впливу на політичне життя суспільства. Достатньо популярним серед них є флешмоб (flash mob – миттєва юрба) – несподівана поява людей у заздалегідь обумовленому місці в обумовлений час, організована шляхом передачі сценарію спільних дій через мобільні телефони та спеціалізований інтернет-сайт. При цьому, як правило, учасники виконують заздалегідь домовлені дії і швидко розходяться. Як звичне та менш радикальне явище сприймаються комунікативні спільноти, що виникають власне у Мережі – так звані «network community» – мережеві спільноти. Вони включають представників різних груп за інтересами – як традиційних (вчених, лікарів, літераторів, туристів, домогосподарок), так і нових, появу яких викликав розвиток кіберкомунікативних мереж.

Поява нових суб'єктів суспільно-політичного життя, форм їх активності актуалізують явища інформаційної культури (культури спілкування і поведінки в інформаційному суспільстві), електронної культури (вища форма розвитку культури і людської цивілізації, ключовою характеристикою якої є можливість обміну людськими думками на великих відстанях за допомогою електронних засобів комунікації), мережевого етикету, що потребують наукових пояснень. Важливість цієї проблематики підкріплюється тим, що, наприклад, близько 80% жителів США, країн Скандинавії, 60-70% у Німеччині є користувачами Інтернету. Меншим відсоток у Південній Європі. У східноєвропейських країнах у середньому частка користувачів коливається в межах 14% від загального населення [10, с. 160]. В Україні мережа Інтернету протягом останніх років щорічно розширювалася в середньому на 40% [11, с. 330]. На думку науковців, у майбутньому доступ до Інтернету буде зараховано до основних прав людини.

У підсумку хотілося б зупинитися на наступному. Стратифікація – це метод дослідження суспільства і водночас процес розподілу суспільства на окремі страти, які можуть визначатися економічними, політичними, соціальними у вузькому розумінні критеріями і нерівностями. Соціальна і політична стратифікації є взаємообумовленими і взаємодоповнюючими явищами і поняттями, які відображають особливості владних відносин у конкретному суспільстві, особливості діалогу між владою та громадянським суспільством, адаптуються до змін та відображають мобільність соціальних груп у сучасному суспільстві.

Література:

1. Анурин В.Ф. Политическая стратификация: содержательный аспект / В.Ф. Анурин // Социологические исследования. – 1996. – № 12. – С. 83-89.

2. Воронов І. Виклик «Левіафану»: еволюція і перспективи українського суспільства : Монографія / І.Воронов. – К.: Генеза, 2007. – 400с.
3. Голобуцький О, Шевчук О. Електронний уряд. Частина четверта: Електронний уряд і цифрова демократія / О.Голобуцький, О.Шевчук. – Режим доступу до статті: <http://golob.narod.ru/egovchet.html>
4. Дубас О. Політична комунікація у глобальному інформаційному суспільстві: надбання і виклики / О.Дубас // Політологічний вісник. Збірник наукових праць. – К.: «Інтас», 2007. – Вип. 30. – С. 292-303.
5. Кудрявцева С.П., Колос В.В. Міжнародна інформація. [Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів]. 2-е видання. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2008. – 400 с. – Режим доступу: <http://pulib.if.ua/part/9996>
6. Наука. Влада. Політика. / Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І.Ф.Кураса НАН України; редкол.: М.І. Михальченко (голова) та ін. – К. : Знання України, 2008. – 240 с.
7. Сорокин П. Общедоступный учебник социологии. Статьи разных лет / П. Сорокин. – М.: Наука, 1994. – 560 с.
8. Сорокин П. Человек, цивилизация, общество / П. Сорокин. – М.: Изд-во политической литературы, 1992. – 234 с.
9. Социологический энциклопедический словарь / Г.В. Осипов (ред.), З.Т. Голенкова (сост.). – М. : ИНФРА-М, 1998. – 488 с.
10. Стилї життя: панорама змін / За ред. М.О.Шульги. – К.: інститут соціології НАН України, 2008. – 416 с.
11. Фролова М.А. Политическая стратификация / М.А. Фролова. – М., Аспект Пресс, 1995. – 108 с.
12. Шайгородський Ю.Ж. Політика: взаємодія реальності і міфу: Монографія / Ю.Ж. Шайгородський. – К. : Знання України, 2009. – 400 с.
13. Щербина В. Соціальні риси мережних спільнот // Соціальна психологія. – 2005. – № 2 (10). – С.139-149. – Режим доступу до статті <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=6&n=37&c=701>
14. Martin W.J. The Information Society / W.J. Martin. – London, 1988. – 334 p.

*Горбатенко Ірина Анатоліївна,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри політичних наук
НПУ імені М.П.Драгоманова*

УДК 378.016:32

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ПРАКТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ-ПОЛІТОЛОГІВ

Стаття адресована викладачам, керівникам навчальних підрозділів вищих навчальних закладів, а також студентам, які навчаються за спеціальністю «політологія». Проаналізовано методичні рекомендації для організації та проведення практичної підготовки майбутніх політологів. Запропоновано оновлення змісту, завдань та вимог до проходження практики сучасними студентами-політологами.

Ключові слова: *практична підготовка студентів-політологів, програма практики, спеціальність «політологія», методичні рекомендації.*

Стаття адресована преподавателям, руководителям учебных подразделений высших учебных заведений, а также студентам, обучающимся по специальности «политология». Проанализированы методические рекомендации для организации и проведения практической